

О. І. Рунців-Королюк

Показник індексу очікуваного довголіття як складова діагностики соціального розвитку регіону (на матеріалах областей Поділля)

Проаналізовано роль показника індексу очікуваного довголіття для діагностики стану соціального розвитку окремого регіону, висвітлено величини зазначеного показника в областях Поділля та інтерпретовано отримані результати в просторовому, часовому та статевому-демографічному вимірах.

Ключові слова: індекс очікуваного довголіття, середня очікувана тривалість життя, індекс людського розвитку, соціальний розвиток регіону.

Суспільний розвиток в Україні характеризується наявністю складних соціальних проблем, суттєвим зниженням рівня та якості життя населення. Саме тому особливо актуальним стає питання інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень у сфері соціальної політики, що має базуватися на діагностиці соціального розвитку. А це, своєю чергою, передбачає використання розгалуженої системи соціальних показників, які б у комплексі відображали об'єктивні соціально-економічні процеси та суб'єктивне самопочуття населення.

Одним із таких показників є показник індексу очікуваного довголіття як складова інтегрального показника індексу людського розвитку (ІЛР). Людський розвиток – це процес зростання людських можливостей: людина має прожити довге життя, бути здоровою, освіченою, користуватися політичними та економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості. Людський розвиток являє собою як процес розширення вибору, так і досягнутий рівень добробуту. Тому управлінці-практики вагомим індикатором демографічного розвитку назвали стан здоров'я населення та його статистичний прояв – очікуване довголіття, адже оцінка тривалості майбутнього життя при народженні визначається демографічними таблицями смертності, зміст яких безпосередньо залежить від рівня смертності, а отже й від здоров'я населення.

Необхідність врахування при діагностуванні соціального розвитку показника очікуваної тривалості життя людини обґрунтована у класичній методиці, що застосовується ПРООН для розрахунку ІЛР, а також у методиці Е. Лібанової і О. Власюка. Проте додаткового вивчення потребує питання власне регіональних досліджень індексу очікуваного довголіття.

Таким чином, метою написання даної статті є висвітлення значення показника індексу очікуваного довголіття у регіональних дослідженнях соціального розвитку.

Протягом тривалого часу лікарі, демографи, а також біологи ставили собі питання: якою мірою і з якою повнотою демографічні показники можуть слугувати показниками здоров'я населення. На сьогодні доведено, що цілком припустимо використовувати з метою оцінки здоров'я лише демографічні показники. Якісною оцінкою здоров'я населення є середня очікувана тривалість життя [5].

У міжнародній статистиці саме середню очікувану тривалість майбутнього життя, як величину, що акумулює повікові показники смертності і є надійнішим показником суспільного здоров'я порівняно з показником загальної смертності, прийнято вважати комплексним показником оцінки стану здоров'я населення [7].

Концепція людського розвитку створювалася ПРООН для завдань сприяння людському розвитку у всесвітньому масштабі, на міжнародному рівні. У зв'язку з цим методологія розрахунку індексу людського розвитку ПРООН ґрунтується на мінімальному наборі показників, за якими можна зібрати достовірні порівняльні дані в усіх країнах світу. Кожен з показників покликаний кількісно виразити один із ключових напрямів (вимірів) людського розвитку. Ці показники періодично переглядаються, вдосконалюються, проте ключові виміри людського розвитку залишаються незмінними відтоді, як Мегнад Десаї та Амартья Сен винайшли індекс розвитку людського потенціалу (індекс людського розвитку – ІЛР), а ПРООН включила його у свою доповідь 1990 р. [6].

Це саме ті три виміри, які відображають ключові можливості в забезпеченні всього процесу людського розвитку: *набути, розширювати й оновлювати знання (вимір – освіченість); мати доступ до засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя (вимір – матеріальний рівень життя); і головне – прожити довге й здорове життя (вимір – довголіття).*

Отже, вимір довголіття відображає можливість людей прожити тривале й здорове життя. Будь-яке продовження життя в загальному випадку бажане для людей. Значення продовження життя полягає у загальній переконаності у тому, що тривале життя цінне як саме по собі, так і з огляду на різні непрямі переваги, тісно пов'язані з більшою тривалістю життя, наприклад, з огляду на можливість більше скористатися перевагами освіти, високого рівня життя тощо. Виміром довголіття обрано вищеописаний показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні. Це один з найпоширеніших показників міжнародної статистики. Він розраховується майже для всіх країн за зіставною методикою і виражається, як правило, в роках. Середня очікувана тривалість життя при народженні характеризує середній показник тривалості життя новонароджених у даному році, якщо б їм довелося прожити все життя в умовах даної інтенсивності смертності.

Система числових показників вимірювання рівня людського розвитку, яка використовується ПРООН для більшості країн, далека від досконалості, у зв'язку з чим вона не лише постійно вдосконалюється, а й постійно піддається критиці. Проте вона чітко обґрунтована теоретично та обумовлена наявністю статистичних даних, порівнянних для практично всіх країн світу.

Водночас для розрахунку показників людського розвитку в конкретній країні (наприклад, в Україні) варто застосовувати ширшу національну статистичну базу, використовуючи яку, можна отримати хоч і складніші, але виваженіші та інформативніші показники. З метою оптимальної адаптації глобальних ідей людського розвитку до конкретних умов України вітчизняні вчені під керівництвом академіка НАН України Е. Лібанової та професора О. Власюка розробили національні методики вимірювання людського розвитку для регіонів України [8]. Ці методики враховують набагато більше основних аспектів людського розвитку: демографічний розвиток; розвиток ринку праці; матеріальний добробут населення; умови проживання населення; рівень освіти населення; стан та охорону здоров'я; соціальне середовище; екологічну ситуацію; фінансування людського розвитку. Для розрахунку значення кожного з названих аспектів використовуються цілі групи детальніших показників, в тому числі й показник середньої очікуваної тривалості життя.

Всесвітня організація охорони здоров'я відслідковує і такий показник демографічного розвитку, як «тривалість здорового життя», що певною мірою характеризує ефективність профілактики та надання медичної допомоги в тій чи іншій країні. Згаданий показник свідчить про те, скільки з прожитих років людина була здоровою й скільки років хворою.

Таким чином, якій би критиці не піддавався кожен із підходів до виявлення рівня людського розвитку в окремих регіонах, вивчення рівня показника очіку-

ваної тривалості життя залишається одним із ключових кроків до комплексного дослідження соціального розвитку території. Тому ми схильні вважати, що показник індексу очікуваного довголіття, що вираховується, як зазначалося раніше, на основі показника середньої очікуваної тривалості життя, є важливою відносною величиною, що може проілюструвати основні відмінності у здоров'ї населення в просторовому, часовому вимірі та з огляду на статеву структуру населення.

Оскільки індекс очікуваного довголіття (I_D) є стандартизованим показником ПРООН, тому він обчислюється за формулою:

$$I = \frac{X_{\phi} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

де X_{ϕ} – фактичне значення показника;
 X_{\min}, X_{\max} – відповідно мінімальне та максимальне значення цього коефіцієнта, прийняте за еталон у міжнародній практиці.

За еталон прийнято такі мінімальні та максимальні значення відповідних показників:

X_{\min} в цілому для населення – 25; для чоловіків – 22,5; для жінок – 27,5;

X_{\max} – відповідно 85; 82,5; 87,5 [7].

Короткий огляд регіонального ІЛР України (оскільки індекс очікуваного довголіття окремо не обліковується) свідчить про наступне: за величиною першу позицію традиційно займає м. Київ, в якому показники стану освіти, умов проживання, демографії, ринку праці та матеріального добробуту населення суттєво перевищують відповідні показники всіх інших регіонів. За Києвом за загальним рейтингом ідуть Полтавська область та АР Крим. Перша з них має в середньому кращі показники майже в усіх сферах людського розвитку, таких позицій вона досягла завдяки високому освітньому рівню, показникам тривалості життя та стану здоров'я населення, а також відносно високому рівню матеріального добробуту населення. Досягнення Криму пояснюються, в основному, сприятливою ситуацією на ринку праці, належним станом комунальних послуг та підтримкою соціальних програм з боку місцевих органів влади. Високі показники ІЛР мають також Харківська, Київська, Вінницька, Черкаська, Закарпатська області.

Найнижчі значення ІЛР характерні для Донецької і Луганської областей, які мають коротку тривалість життя, дуже низькі рівні охоплення населення повною середньою освітою та високий рівень забруднення навколишнього середовища. Ці фактори, що відображають соціальний бік людського розвитку, є настільки важливими, що, незважаючи на високий рівень доходів населення, Донецька область має найнижчий ІЛР серед областей України [4].

Як бачимо, з усіх областей Поділля лише Вінницька область виділяється на фоні України. Проте загальний ІЛР не дає можливості з точністю судити про стан здоров'я та очікуване довголіття в окремих регіонах.

Для прикладу розглянемо показник індексу очікуваного довголіття Поділля (в його адміністративно-територіальному трактуванні) (табл. 1).

Аналіз динаміки досліджуваного показника свідчить про позитивні зміни в очікуваній тривалості життя населення з 2007 р. (рис. 1). Синтез просторового та часового аналізу дозволяє відстежити наступне: 1) найвищі показники індексу очікуваного довголіття протягом усього аналізованого періоду (1995-2010 рр.) спостерігаються у Тернопільській області, що зумовлено, в першу чергу, найкращою екологічною ситуацією на даній території, яка сприяє здоров'ю населення; 2) починаючи з 1997 р., в усіх без винятку областях відбувалося зростання показника, проте у Вінницькій області – до 1999 р., у Хмельницькій – до 2000 р.,

Таблиця 1

Показники індексу очікуваного довголіття в областях Поділля*

Роки	Загальний індекс очікуваного довголіття					Індекс очікуваного довголіття за статями				
						чоловіча			жіноча	
	Тернопільська область	Хмельницька область	Вінницька область	Тернопільська область	Хмельницька область	Вінницька область	Тернопільська область	Хмельницька область	Вінницька область	
1995-1996	0,75	0,73	0,71	0,52	0,49	0,48	0,54	0,53	0,52	
1996-1997	0,75	0,73	0,71	0,52	0,49	0,48	0,54	0,53	0,52	
1997-1998	0,75	0,73	0,72	0,52	0,49	0,49	0,54	0,53	0,52	
1998-1999	0,76	0,74	0,73	0,52	0,50	0,50	0,55	0,54	0,53	
1999-2000	0,76	0,77	0,72	0,52	0,51	0,49	0,55	0,57	0,53	
2000-2001	0,77	0,75	-	0,53	0,51	-	0,56	0,55	-	
2001-2002	0,76	0,74	0,74	0,52	0,50	0,51	0,56	0,55	0,54	
2002-2003	0,77	0,74	0,74	0,52	0,50	0,50	0,56	0,55	0,54	
2003-2004	0,77	0,75	0,74	0,52	0,51	0,50	0,56	0,55	0,54	
2004-2005	0,77	0,74	0,73	0,52	0,50	0,49	0,56	0,54	0,54	
2005-2006	0,76	0,73	0,73	0,52	0,49	0,49	0,56	0,54	0,54	
2006-2007	0,77	0,73	0,73	0,52	0,49	0,49	0,56	0,55	0,54	
2007-2008	0,77	0,74	0,74	0,52	0,49	0,49	0,56	0,55	0,55	
2008-2009	0,78	0,75	0,76	0,53	0,51	0,51	0,57	0,55	0,55	
2009-2010	0,80	0,77	0,77	0,55	0,53	0,53	0,58	0,56	0,56	

* Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області, Головного управління статистики в Хмельницькій області та Головного управління статистики у Вінницькій області.

а в Тернопільській – до 2001 р., при чому інтенсивність росту була прямо обернена до її тривалості, що відображає ступінь інертності суспільних змін у більш депресивному регіоні, такому як Тернопільська область; 3) періоди спаду показника на графіку співпадають з періодами економічних криз або занепадів, і навпаки: періоди росту – з періодами економічних зрушень.

Особливо важливе значення має дослідження статевих відмінностей індекса очікуваного довголіття. Як зазначалось вище, сам показник є відносним, а тому при обрахунку за статями є вільним від узагальнення. Чоловіки та жінки мають різні значення мінімального та максимального порогів середньої очікуваної тривалості життя, тому важливо знати, яка із статей більше наближається за показниками індексу до одиниці, тобто до верхньої межі очікуваної середньої тривалості життя за світовими стандартами.

Як відомо, в Україні в усіх територіально-адміністративних одиницях населення жіночої статі характеризується вищим показником тривалості життя порівняно з чоловіками. Аналіз змісту табл. 1 свідчить про те, що в областях Поділля населення жіночої статі також має вищі індекси очікуваного довголіття протягом всього досліджуваного періоду. Нагадаємо, що порівняння було б неточним за умови порівняння чистих показників середньої очікуваної тривалості життя. Найбільша різниця в показниках обох статей спостерігається у Вінницькій області, найменша – у Тернопільській, що пояснюється статевою диференціацією якості здоров'я в досліджуваних областях. Тобто нижчі загальні показники індексу у Вінницькій області зумовлені в основному гіршим станом здоров'я чоловічого населення даної області. Тоді як у Тернопільській області стан здоров'я обох статей є більш-менш однаковим. Важливим є також той факт, що в періоди значних коливань загального індексу постатевий аналіз показує, що зміни показника серед жіночого населення є більш плавними, коли мова йде про негативну динаміку, і водночас – більш інтенсивними, коли мова йде про позитивну динаміку. Це свідчить про більшій стійкості, економічний розвиток, інвестиційну активність територій пріоритетного розвитку.

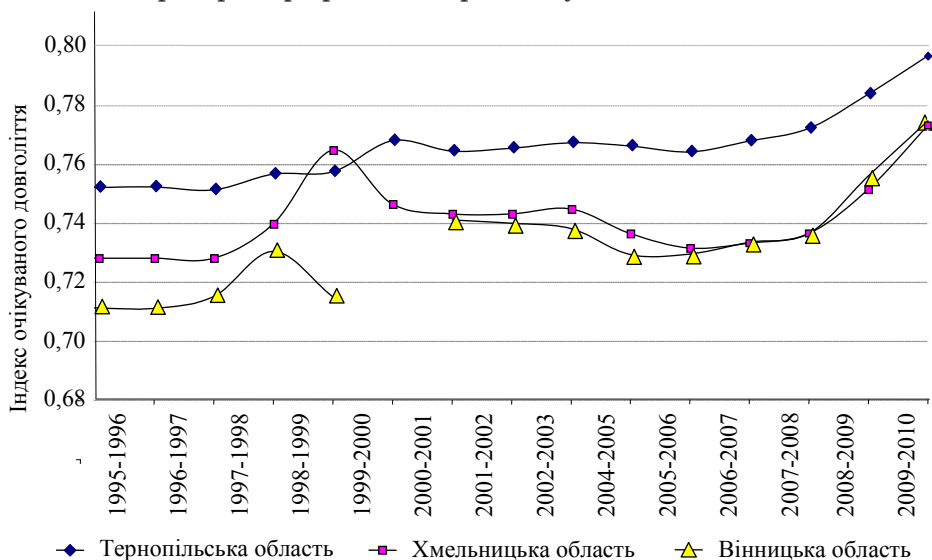

Рис. 1. Динаміка величини показника індексу очікуваного довголіття в областях Поділля (1995-2010 рр.)* [1-3]

* Графік по Вінницькій області має розрив у зв'язку з відсутністю статистичних даних у 2000-2001 рр.

У складному завданні діагностики соціального розвитку регіону важливу роль відіграє вивчення стану здоров'я та середньої очікуваної тривалості життя населення. Відносний показник вільний від узагальнень, що може охарактеризувати зазначені особливості населення, – це індекс очікуваного довголіття. Його використання для міжнародної статистики вивірене часом у структурі ІЛР. Проте для регіональних досліджень він може з успішністю використовуватись як одиничний показник для отримання точніших даних та з метою їх подальшої інтерпретації в розрізі соціальних змін та розвитку.

На матеріалах областей Поділля ми простежили просторові, часові та статеві характеристики індексу очікуваного довголіття, виявили їх взаємозалежність та відмінність від світових стандартів. Це доводить можливість використання отриманих аналогічним способом даних для науково-обґрунтованих заходів соціальної політики в регіонах.

Список використаних джерел

1. Головне управління статистики у Вінницькій області. – Режим доступу : <http://www.vn.ukrstat.gov.ua/>.
2. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Режим доступу : www.te.ukrstat.gov.ua.
3. Головне управління статистики у Хмельницькій області. – Режим доступу : <http://www.km.ukrstat.gov.ua>.
4. Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Діагностика соціального розвитку регіону : наук. розробка / З. В. Балабаєва, С. В. Овчаренко, І. Л. Росколотько [та ін.]. – К. : НАДУ, 2010. – 40 с.
6. Індекс людського розвитку. – Режим доступу : <http://geografica.net.ua>.
7. Підгорний А. З. Демографічна статистика / А. З. Підгорний. – Одеса : ОДЕУ, 2008. – 133 с.
8. Людський розвиток регіонів України : методика оцінки та сучасний стан / Е. М. Лібанова [та ін.] ; Рада з вивчення продуктивних сил України НАНУ. – К., 2002. – 124 с.

Рунців-Королюк О. І. Показатель индекса ожидаемого долголетия как составляющая диагностики социального развития региона (на материалах областей Подолья).

Проанализирована роль показателя индекса ожидаемого долголетия для диагностики состояния социального развития отдельного региона, отражены величины указанного показателя в областях Подолья и интерпретированы полученные результаты в пространственном, временном и половом-демографическом измерении.

Ключевые слова: индекс ожидаемого долголетия, средняя ожидаемая продолжительность жизни, индекс человеческого развития, социальное развитие региона.

Runtsiv-Korolyuk O. I. Value of Life Expectancy Index as Component of Regional Social Development Diagnostics (Based on Regions of Podillya).

The role of life expectancy index value for the diagnosis of social development of a region is analyzed. The values of this parameter in the regions of Podillya are presented and the obtained results are interpreted in spatial, temporal and sex-demographic dimensions.

Key words: index of life expectancy, the average life expectancy, index of human development, social development of the region.

Надійшло 27.03.2012 р.